

«DÁWLETYARBEK» DÁSTANÍDAĞÍ TÚRKIY ELLERGE ORTAQ SÓZLER

Kadirniyazova Biybijamal

Berdaq atındağı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15561875>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25- May 2025 yil

Ma'qullandi: 28- May 2025 yil

Nashr qilindi: 30- May 2025 yil

KEY WORDS

turkologiya, ádebiy til tariyxı, xalıq awızeki dóretpeleri, sózlik quram, túpkilikli túrkiy sózler qatlamı, leksikalıq birlikler.

ABSTRACT

Maqalada «Dáwletyarbek» dóstanı tilinde túrkiy tillerge ortaq sózler mısallar járdeminde ashıp kórsetilgen.

Tyurkologiya iliminiń eń tiykarǵı hám áhmiyetli waziypalarınń biri milliy ádebiy tildiń qalıplesiw hám rawajlanıw basqıshların izertlew bolıp tabıladı. Milliy ádebiy tildiń rawajlanıw tariyxın izertlew hám onıń basqıshların anıqlaw ushın jazba estelikler menen bir qatarda xalıq awızeki dóretpeleriniń ásirese dastanlardıń til ózgesheliklerin, sózlik quramınıń tariyxıy qatlamların tereń úyreniw úlken áhmiyetke iye.

Qaraqalpaq til biliminde qaraqalpaq milliy ádebiy tiliniń tariyxın izertlewge arnalǵan sanawlı jumıslar ǵana ushırasadı. Bul tarawda prof. D.S.Nasirovtıń qaraqalpaq tiliniń dialektleriniń faktlerin áyyemgi jazba derekler menen salıstırmalı aspekte islegen jumıslar, akad. H.Hamidovtıń eski túrkiy jazba estelikleriniń qaraqalpaq tiline qatnası hám qaraqalpaq jazba estelikleriniń tilin izertlew baǵdarında júrgizilgen shıǵarmaları tilin házirgi qaraqalpaq tili menen salıstırıp kóriw baǵdarında islegen jumısları bar.

Folklorlıq dóretpelerdiń til ózgesheliklerin izertlew túrkiy xalıqlarda 50 – jıllardan baslap qolǵa alına basladı. Bul dáwirde xalıq dastanlarınıń til ózgeshelikleri, sonday-aq folklorlıq dóretpelerdiń hár qıylı janlarınıń tili tuwralı ilimiy izertlewler alıp barıldı [1].

Biz maqalada qaraqalpaq til biliminde ele qolǵa alınbay atırǵan folklorlıq dóretpelerdiń til ózgesheliklerin konkret bir dástan mısasında izertlewdi aldımızǵa maqset etip qoydıq hám bul ushın qaraqalpaq xalıqınıń qaharmanlıq dástanı «Dáwletyarbek» dastanını tańladıq. Ol qaraqalpaq xalıqınıń folklorlıq dóretpeleriniń ishindegi eń ájayip dóretpeleriniń biri bolıp esaplanadı.

Qaraqalpaq dástanlardıń biri bolǵan «Dáwletyarbek» dástanınıń sózlik quramı haqqında sóz etsek sózlik quramı bay hám quramalı. Dástanda qaraqalpaq xalıqınıń qalıplesiw dáwirlerinń sáwlelendiriwshi túpkilikli túrkiy sózler qatlamı menen birge, túrkiy xalıqlarınıń eski dáwirlerdegi basqa xalıqlar menen baylanısınan derek beriwshi arab-parsı tillerinen kirip kelgen sózler ushırasadı. Dástanda túrkiy tillerde erteden berli

qollanilip kiyatirgan sozler ushirasadi. Sonin menen birge turkiy jazba estelikleriniñ biri Orxon-Enesey jazıwlarında jumsalğan leksikalıq birliklerdi kóriwimizge boladı. Máselen: *uğlı, dostı, dúnya-malı, tađ, kiyim, ata, ton, ókinish - qayđı* h.t.b sozler qollanılğan. Máselen;

Wázirlerdiñ saqalı sátildep, lábi qıbırladı...[3.293]

Iyalmastıñ uğlı Mamatjan sárdar... [3.294]

Atańnıñ dostidur, balam, shuđan bar... [3.294]

Aman-esen munnan barsam,

Islam ushın qılısh ursam,

Shul maydanda oyın qursam,

Sen áyle tamasha, tađlar... [3.311]

Yuz ándiyshe, qayđı-đulpet bashımda,

Ózińnen ózgege mútáj áyleme... [3.312]

Atańız bađrı biryaniń,

Jolında jismi giryaniń... [2.55-62]

Anańnıñ janı qurbaniń,

Seni allağa tapshırdım...[3.295]

XI ásirge tiyisli Maxmud Qashqariydiñ «Devanu luğat it turk» miynetinde ushirasatuğın ayırım leksikalıq birlikler dástanda da ushirasadı. Máselen: ata-balanıñ atası, đarri-qartayđan adam mánisinde, qarındas-qañdash, el, xalıq, nayza-nayza, qılısh-qılısh, sarı jay-oq atıw quralı mánisinde, qush-qus, lashın-lashın, sunqar-chunqar h.t.b sozler ushirasadı.

Ata-anamızdıñ gezgen jerleri,

Otırlıq mákan tutqan elleri,

At chawıp, qush salıp ótken begleri,

Iytiniñ zárbaraq júnlari bardur...[3.308]

Dáryaniñ bul yuzin manđit deydilar,

Atlas tonı, bákir shekmen kiyerlár,

Jorđa minip, shikar chığıp júrerlár,

Algır lachın, shunqar qushları bardur... [3.308]

Joqarıda keltirip ótkenimizdey, «Devanu luğat it turk" miynetinde de, házirgi qaraqalpaq tilinde ushiratuğın ayırım sozler dástannıñ leksikasında da ushirasadı. Solay etip, dástan tilinde qollanılğan birliklerdiñ basım kópshiligi ulıwma turkiy tillerine ortaq sozler bolıp tabıladı. Olardı tallap qarağanımda sozlerdiñ túrli tematikalıq toparlarđa qatnaslı ekenin kóremiz. Dástan tilinde házirgi qaraqalpaq tilinde qollanıwshı sozler menen birge eski turkiy tillerge tán bolğan sozlerdiñ de qollanıwın kóriwimizge boladı.

References:

1. Шоабдурахманов Ш. «Равшан» достонининг бадийй тили ҳақида АҚД. Тошкент. 1949.
2. Байлиев С. Языковые особенности дастана «Саят и Ҳамра» АҚД. Ашхабад, 1965.
3. Абдиназимов Ш. Qaraqalpaq til tarixı. –Nókis: „Qaraqalpaqstan“, 2014. –B55-62
3. Qaraqalpaq folklorı. VI tom, No'kis, «Qaraqalpaqstan», 1980.